

Hyvä paha lääkitys?

ADHD, koulu ja identiteetti

ADHD:n lääkkeelliseen hoitoon liittyviä eettisiä kysymyksiä on pohdittu nuorten suostumuksen ja ymmärryksen, toimijuuden ja identiteettityön näkökulmista. Tutkimuksessa, johon tämä artikkeli pohjautuu, tarkasteltiin millaisia identiteettejä ADHD-lääkitystä käyttävät tai käyttäneet nuoret ja heidän vanhempansa esittävät nuorille ja millaisia merkityksiä ADHD-lääkitys saa nuorten identiteettien muokkaajana.

ADHD, lääkitys ja koulu suorituskeskeisessä kulttuurissa

Aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriön (engl., *Attention Deficit Hyperactivity Disorder*, ADHD) hoitoon tarkoitettujen, keskushermostoa stimuloivien lääkkeiden merkitys etenkin länsimaisessa kulttuurissa nousi jälleen julkisuuteen Alison Kaymanin ohjaaman, nyt Netflixissä esitettävän *Take Your Pills* -dokumenttielokuvan myötä. Dokumentissa väitetään tunnettujen, ADHD-ilmiötä lääketieteellisesti, psykologisesti ja sosiologisesti tarkastelevien tutkijoiden säestyksellä lääkityksen käytön olevan jokseenkin yleinen niin sanotun biohakkeroinnin muoto – tässä yhteydessä kognitiivisen suorituskyvyn parantamisen muoto – yhdysvaltalaisen yliopistotutkijoiden nuorten keskuudessa. Kuten Hinshaw ja Scheffler kirjassaan *The ADHD Explosion* perustelevat, kouluinstituutiolla ja koulutuspolitiikalla on keskeinen rooli ADHD-diagnosien ja lääkityksen räjähdysmäiseen kasvuun suorituskeskeisessä (*push for performance*) yhdysvaltalaisessa yhteiskunnassa.

Tätä keskustelua ei voida suoraan siirtää Suomen kontekstiin, sillä maiden koulutuspolitiikat eroavat toisistaan. Sama länsimaisen kulttuurin eetos on kuitenkin läsnä myös Suomessa. Länsimaista nykykulttuuria on kuvattu sekä medikalisaation että farmakologisaation värittämäksi. Medikalisaatiossa yhä useammasta aiemmin ei-lääketieteellisenä pidetystä ilmiöstä, kuten vilkkaudesta, tehdään lääketieteellisesti hoidettavia sairauksia, oireita tai oireyhtymiä, ja farmakologisaatiossa farmaseuttiset interventiot laajentuvat käsittämään yhä useampia lääketieteellisiä ja ei-lääketieteellisiä haasteita (esim. keskittymiskykyä parantavien lääkkeiden käyttö parempien oppimistulosten saavuttamiseksi). Nykytrendiä on vastustettu muun muassa kritisoidulla lääketieteellisuuden kaupallisuudella, arvostelemalla ihmisen ulkopuolelta tulevaa painetta kontrolloida itseä spontaanisuuden kustannuksella tai peräänkuuluttamalla ympäristön vastuuta hyväksyä sen jäsenten moninaisuus samaan muottiin normalisoinnin sijaan.

ADHD:n lääkkeelliseen hoitoon liittyviä eettisiä kysymyksiä on pohdittu nuorten suostumuksen ja ymmärryksen, toimijuuden ja identiteettityön näkökulmista. Tutkimuksessa, johon tämä artikkeli pohjautuu, tarkasteltiin millaisia identiteettejä ADHD-lääkitystä käyttävät tai käyttäneet nuoret (n = 11) ja heidän vanhempansa (n = 17) esittävät nuorille ja millaisia merkityksiä ADHD-lääkitys saa nuorten identiteettien muokkaajana (Honkasilta & Vehkakoski, 2017). Tarkoitan identiteetillä kielenkäytössä tapahtuvia itsen esittämisen tapoja, jolloin itseen liitetään tilanteesta riippuen erilaisia ominaisuuksia, rajoituksia ja mahdollisuuksia. Identiteetillä ei siis tarkoiteta ihmisen pysyvää käsitystä itsestään vaan vuorovaikutuksessa tapahtuvaa neuvottelu-prosessia, jonka pyrkimyksenä on tulla tunnustetuksi ja hyväksytyksi tietynlaisena yksilönä. Keskityn tässä artikkelissa erityisesti lääkitsemisen, identiteetin ja koulun välisen suhteen havainnollistamiseen omaan ja kansainväliseen tutkimukseen perustuen.

Huoltajat, opettajat ja oppilaat lääkitsemisen kulttuurisissa ristipaineissa

Äiti: Ja kyl mä ajattelen et [...] kun oli opettaja joka ymmärsi sitä Nean luovaa puolta. Et kyllä hän sitä puolta nosti. Toisaalta se opettaja oli, mä muistan me käytiin monia keskusteluita kun hän tykkäsi, että tää lääke ehkä muuttaa Nean persoonaa liikaa

Isä: Niin, opettaja oli lääkevastainen

Äiti: Ja me oltiin aina sitten kun ne halus tuolta [sairaalasta] että tehtäs semmoisia lääkkeettömiä kokeiluviikkoja. Mä sit lopulta sanoin kutosellaki et mä en suostu tähän. Et mä en rupee piinaamaan koulua. Että kun sieltä tulee nyt

jo kun aamulla on jäänyt lääke ottamatta, niin opettaja soittaa heti.

Isä: Niin sieltä tuli mun mielestä viestiä aika nopeesti et [...] annoitteko lääkkeen sille ja sitte vähä itelläkin huono omatunto kun härdelli pyörii täällä

Yllä esittämäni haastattelunpätkä havainnollistaa kodin ja koulun sekä huoltajien ja opettajien rooleja ja keskinäisiä suhteita lasten ja nuorten ADHD-lääkitykseen liittyvässä kansainvälisessä keskustelussa. Ensinnäkin se havainnollistaa ADHD-diagnosoitujen lasten ja nuorten huoltajien kokemaa vanhempana olemisen ristiriitaa asiantuntijuuden ja asiantuntijatiedon ristipaineessa. Kansainvälinen tutkimuskirjallisuus kuvaa tätä ristiriitaa osuvasti käsitteellä *culture of blame*, jolla tässä yhteydessä viitataan huoltajien neuvotteluun vanhemmuudestaan sekä lapsensa tuesta ja hyvinvoinnista syyllistämisen ja syyllistymisen kulttuurissa. Huoltajien on raportoitu kokevan lääkitsemisen vapauttavan sekä heidät että lapsensa tämän käyttäytymisen aiheuttamasta syyllisyydestä ja helpottavan lapsensa selviytymistä koulussa ja sosiaalisissa suhteissa. Koetuissa vaikeuksissa ei siten ole kyse lapsen ilkkurisuudesta eikä huonosta vanhemmuudesta vaan neurobiologisesta oireyhtymästä. Syyllistämisen kulttuurissa diagnoosi ja lääkitys ovat neuvotteluvälineitä tuesta ja tunnustetuksi tulemisesta; niin koti (lapsi, huoltajat) kuin koulu henkilökuntineen saavat näin syytesuojan ja vastuuvapautuksen lapsen diagnoosin ja lääkitymisen myötä.

Yllä oleva haastattelunpätkä myös havainnollistaa koulun ja opettajan ristiriitaista roolia ADHD-lääkitystä koskevan ilmiön keskiössä yhtäältä vastustamassa ja toisaalta edistämässä sen kehittymistä. Kouluinstituutio on keskeinen ADHD-diagnoosin synnyn ja kehittymisen historiassa sekä lasten ja nuorten diagnoosien määrän ja lääkitymisen kasvussa.

On kuitenkin huomionarvoista, että monen muun länsimaan koulutuspolitiikasta poiketen suomalaisessa koulussa tuki ei ole riippuvainen diagnoosista. Koulu ja opettajat ovatkin Suomessa tässä mielessä kodin ja yhteiskunnallisen tuen ristipaineessa, sillä muun tuen, kuten lääkityksen myöntäminen lapselle ja perheelle on diagnoosiriippuvaista.

Aiemman tutkimuksen mukaan nuoret itse kokevat lääkityksen lisäävän heidän kykyään hallita käytöstään ja parantavan heidän koulumenestystään. Myönteiseksi koetut vaikutukset eivät kuitenkaan välttämättä muuta nuorten kokemusta itsestään, vaan nuoret saattavat edelleen kokea itsensä ”pahoiksi” ja käyttäytymisensä ei-toivottavaksi. Tähän vaikuttanee se, että lääkitys on selkeästi sairauteen tai häiriöön ja sen tunnistamiseen liittyvä teko, joka muistuttaa poikkeavuudesta ja liittyy usein kokemukseen kyvyttömyydestä säädellä omaa kehoaan tai itseään. Lääkkeiden käyttö saatetaan myös kokea pakotetuksi, jolloin se liitetään jonkin kapean persoonallisuuden ihanteen ilmentämiseen, oman autenttisuuden heikkenemiseen ja minuuden menettämiseen. Nuorten lääkityksen käytön onkin arvioitu olevan yhtäältä yhteydessä siihen, miten aikuiset (vanhemmat, opettajat tai muut ammatti ihmiset) perustelevat lääkkeiden käytön hyödyllisyyttä, ja toisaalta siihen, miten lääkkeiden käyttö auttaa nuoria sopimaan olettamiinsa kulttuurisiin normaaliuden kriteereihin.

Lääkitsemisen tarpeen arviointi ja päätös aloittaa lääkitseminen ei riipu lapsen tai nuoren sisäisistä biologisista tekijöistä vaan ympäristön tarjoamista mahdollisuuksista ja vaatimuksista sekä muiden ihmisten suhtautumisesta nuoreen. Esitän seuraavaksi lyhyesti, kuinka tutkimuksemme osallistuneet nuoret huoltajineen asemoivat nuoren identiteettiä suhteessa ADHD:hen ja lääkitykseen.

ADHD, lääkitys ja identiteetti

ADHD-identiteetti poikkeavana identiteettinä – lääkitys normalisoijana

Äiti: Että silloin just kuudennella luokalla niin ilman sitä diagnoosia ja lääkitystä niin Aki ei olisi ikinä tosta seiskaluokasta edes selviytynyt. Että se sen takiaki varmaa herätti, et ei me voida hänen puolestan tätä kouluu käydä.

Aki: [koulussa olemisesta] ei tuu mitään [...] mä en osaa yhtään mitään, mä en opi mitään.

ADHD-identiteetin määrittäminen nuoren poikkeavaksi identiteetiksi oli hallitsevin puhetapa sekä nuorten että heidän vanhempiensa haastatteluissa. Tällöin nuoren identiteetin esitettiin pohjautuvan ennen kaikkea ADHD-diagnosiin liitettyihin biologisiin ominaisuuksiin, joiden kuvattiin kielteisellä tavalla säätelevän nuoren käyttäytymistä ja suoriutumista. Koska tämä biologisesti määrittynyt identiteetti esitettiin samalla poikkeavaksi, lääkitykselle annettiin myönteinen merkitys toivotun identiteetin saavuttamisen mahdollistajana ja tilanteen normalisoijana. Lääke näytti siis toimivan nuorille ja heidän vanhemmilleen ei-toivottavien oireiden poistajana ja mahdollisti itsen esittämisen tavalla, joka vastasi nuorten tai heidän vanhempiensa tavoittelemaa autenttisuutta. Tällöin stimulanttilääkityksen käyttöarvo näyttäytyi käytännöllisenä: arjen vaikeuksia poistavana, poikkeavaksi määritetyn identiteetin syrjäyttävänä sekä toivottavaksi ajatellun identiteetin saavuttamisen ja tunnustetuksi tulemisen mahdollistavana. Niin kauan kuin lääkityksen mahdolliset kielteiset sivuvaikutukset pysyivät pieninä eivätkä ylittäneet siitä koettuja hyötyjä, lääkityksen käyttöä motivoi ennen kaikkea normalisatiopyrkimys ja erojen näkyvyyden minimoiminen, sosiaalisiin odotuksiin vastaaminen sekä

oman ei-lääkityksen olemisen ja käyttäytymisen korjaaminen myönteisen sosiaalisen identiteetin luomiseksi.

Lääkityksen myönteiset seuraukset eivät kuitenkaan olleet selviöitä, vaan haastatteluissa luodaan kuvaa kamppailusta ADHD:n ja lää­kityksen vallan sekä samalla poikkeavaksi tai toivotuksi määritellyn identiteetin välillä. Parhaimmillaan lää­kityksen käyttö mahdollistaa poikkeavaksi määritellystä identiteetistä irtautumisen

ADHD-identiteetti autenttisenä identiteettinä – lää­kitys vieraannuttajana

Isä: ja sitten oli tämä [lääke] mikä on sit semmonen että se teki sinusta koko päiväksi semmosen pehmeän, suloisen puudelin (naurua), jonka idea oli se, että jos tulee vastoinkäyminen tai muu niin se mopo ei lähe keulimaan, että ei tuu sitä Matti-nykäs-ilmioö siinä, mutta ei sekään toiminu.

Susa: mä oon ihmetapaus, mikään ei toimi (naurua)

ADHD-identiteetin poikkeavuutta korostavalle puhetavalle vastakkainen ja haastatteluaineis­toissa marginaalisemmaksi jäävä tapa on kuvata lää­kityksen vieraannuttavan nuoren omasta itsestään. Tällöin autenttiseksi määritettyyn identiteettiin liitettiin myös ADHD oireineen ja lääke näyttäytyy ennen kaikkea kontrollin välineenä ja ulkoapäin annettuna normalisaation välineenä, jonka tarkoituksena on muuttaa lapsi tai nuori toisenlaiseksi. Kokemukset vieraantumisen omasta autenttisuudesta itsestä liittyivät kielteisiin kokemuksiin lää­kityksen

vaikutuksesta nuoren olemiseen, ympäristön sosiaalisen suotavuuden kriteerien ehdoilla elämiseen sekä nuoren oman toimijuuden syrjäyttämiseen. Nuoret ja heidän vanhempansa sitoutuivat kuitenkin tässäkin ADHD:n olemassaoloon biologisena tosiasiana mutta asettivat rajan siihen, ettei nuori kulttuurisiin odotuksiin ja yhteiskunnan vaateisiin sosiaalisuudessaan luovu jostakin sellaisesta, joka olen­naisesti määrittää, kuka hän ihmisenä on.

Tutkimustulokset osoittivat siis lääkkeiden käytön toimivan yhtäältä keinona irtautua nuoren neurobiologiaan pohjautuvasta poikkeavasta, niin sanotusta ADHD-identiteetistään, ja saavuttaa ympäristön kannalta toivottava identiteetti, kun taas toisaalta lää­kityksen käyttöön liitettiin omasta todelliseksi koetusta identiteetistä vieraantuminen. Mielenkiintoisen tulok­ista tekee niin sanotun ADHD-identiteetin ja lääkkeiden avulla saavutetun identiteetin monimutkainen rakentuminen suhteessa käsi­tyksiin identiteetin autenttisuudesta, toivotta­vuudesta ja poikkeavuudesta. Tarkastelenkin seuraavaksi tuloksia kahden eri autenttisuuden tulkintakehyksen, itsen luomisen ja itsen löytämisen, valossa (Levy, 2011).

Lää­kitys ja itsensä luominen

Hallitsevin tapa, jolla nuoret ja heidän van­hempansa pohtivat keskushermostoon vaikut­tavien lääkkeiden vaikutuksia niin sanottuun autenttiseen itseeseen, oli nojautua itsensä luomisen tulkintakehykseen (*self-creation*). Tällöin lääkkeiden käytön kerrottiin mahdollistavan toimimisen tavalla, joka vastasi kussakin tilanteessa yksilön toivomaa ja itselle parasta tapaa olla oma itsensä. Olennaista tässä oli, ettei autenttisuus tarkoittanut nuorille tai heidän vanhemmilleen pysyvää itsenä olemisen tapaa vaan elämistä hetkessä kunkin tilanteen vaatimusten sekä omien toiveiden mukaisesti. Tällöin ADHD-lääkkeiden käyttöä legitimo­i odotus ja kokemus sisäisten neurobiologisten

tekijöiden puristuksesta vapautumisesta, arjen helpottumisesta ja myönteisen elämänpolun mahdollistumisesta.

Lääkitys ja itsensä löytäminen

Toinen aineistossa esiintynyt tapa pohtia ADHD-lääkityksen suhdetta autenttisuuteen oli kiinnittyä itsen löytämisen tulkintakehykseen, joka tarkoitti ymmärrystä autenttisuudesta yksilön synnynnäisenä perusolemuksena. Tähän kehykseen nojautuen identiteettiä tehtiin ymmärrettäväksi ristiriitaisesti. Yhtäältä lääkityksen kautta saavutettu identiteetti rakentui toivottavaksi identiteetiksi, koska lääkityksen kerrottiin poistavan ei-toivotut oireet ja tekevän tilaa oireiden takana olevalle todelliselle autenttiselle itselle. Toisaalta taas aineistossa ilmeni ADHD-lääkitykselle annettuja kielteisiä merkityksiä, jotka kulminoituivat lääkityksen autenttista itseä uhkaaviin seurauksiin. Näissä marginaalisiksi jäävissä merkityksenannoissa lääkkeen käytön avulla saavutettu olemisen tapa rakentui ei-toivottavaksi. Tällöin nuoret vanhempineen pohtivat eroa autenttiseksi määrittämänsä ja lääkkeiden muokkaaman identiteetin välillä tai ilmaisivat huolta oman minuutensa katoamisesta. Tällaisessa tavassa rakentaa identiteettiä suhteessa lääkitykseen ADHD:hen liitetyt piirteet tuotettiin yhdenlaisina olemisen tapoina muiden joukossa sekä nostettiin esille tarve tulla tunnustetuksi omana itsenään.

Lopuksi

Identiteetin autenttisuuden lisäksi voidaan pohtia myös lääkityspäätöksen tekemisen autonomisuutta. Koska nuoret ilmaisivat haastatteluissa voivansa lääkityksen avulla saavuttaa arvostamia tavoitteita, kuten menestyä koulussa tai onnistua kaverisuhteissaan, heidän ADHD-lääkkeiden käyttöä koskevaa päätöstään voidaan yhtäältä pitää autonomisena. Toisaalta taas koska lääkityspäätös tehdään aina

tietyissä ajallisessa ja kulttuurisessa tilanteessa, myös ympäristö väistämättä ohjaa nuorta ilmentämään tietynlaista toivottavaa toimintaa ja nuori myös osaltaan vahvistaa näitä sosiaalisia odotuksia pyrkiessään vastaamaan niihin omaa toimintaansa normalisoimalla. Esimerkiksi nuorten tai heidän vanhempiensa tapa viitata haastatteluissa yhteisön taholta tulleen sosiaaliseen hyväksyntään lääkityksen aloittamisen jälkeen tai nuoren koulun tai muiden ihmisten taholta saamiin moitteisiin lääkkeen ottamatta jättämisestä, viittasivat siihen, että lääkityspäätös voi olla ainoastaan suhteellisesti autonominen.

Lääkitys ei ole (erityis)pedagoginen tuen muoto, joskin käyttäytymisen ja suoriutumisen säätelyyn perustuva lääkitys lienee kentällä varsin tuttu ilmiö. Lääkitys on kuitenkin yksi Käypä hoito -suosituksen (Duodecim, 2013) mainitsemista hoitomuodoista, joskaan sitä ei pidetä yksistään riittävänä ADHD:n hoitokeinona. Kenties (erityis)pedagogisella kentällä olisi hyvä ymmärtää, ettei lääkitsemispäätös ole vain lääketieteellinen vaan pohjimmiltaan kulttuurinen teko. Se määrittyy kodin, koulun ja sairaan- ja terveydenhoidon sekä sosiaalihuollon moniammatillisessa ristipaineessa, johon osin vaikuttavat yhteiskunnalliset normaaliuden odotukset. Se myös määrittää ulkoapäin sitä yksilöä, jolle lääkitys hankitaan. Lääkityksellä on yksilö- ja yhteisötason seurauksia, parhaassa tapauksessa positiivisia sellaisia. Kenties lääkitystematiikan lähestyminen identiteetin näkökulmasta tarjoaisi eväitä oppilas- ja tilannekohtaiseen suhtautumiseen. Tällöin voitaisiin ehkä osaltaan vahvistaa lapsen tai nuoren minäpystyvyyden tunnetta ja autonomisuutta omien arvojensa mukaisena päätöksentekijänä sekä edistää hänen uskoaan mahdollisuuksiinsa vaikuttaa ajatuksiinsa, tunteisiinsa ja käyttäytymiseensä sen sijaan, että hän asemoisi itsensä ainoastaan neurobiologisen oireyhtymän ilmentäjäksi.

Kirjoittaja:

Juho Honkasilta (KT) toimii tutkijatohtorina Helsingin yliopistossa Kasvatustieteiden tiedekunnassa, CRISP-tutkimusryhmässä (<https://blogs.helsinki.fi/agora-sje/research/research-groups/>). Hänen tutkimuksensa pyrkii ymmärtämään ”elämää ADHD:n kanssa” kokemuksina yhteiskunnallisten ja kulttuuristen reunaehtojen ristipaineessa. Hänen aluillaan olevassa uudessa tutkimushankkeessa tutkitaan tehostetun tuen piiriin kuuluvan käyttäytymisen intervention toteuttamisprosessia ADHD-diagnosoitujen oppilaiden sekä heidän opettajiensa ja huoltajiensa kokemusten näkökulmasta.

Lähteet:

Duodecim (2013). ADHD (aktiivisuuden ja tarkkaavuuden häiriö, lapset ja nuoret). Käypä hoito -suositus. Suomalaisen Lääkäriseuran Duodecimin, Suomen Lastenneurologinen yhdistys ry:n, Suomen Nuorisopsykiatrisen yhdistyksen ja Suomen Lastenpsykiatriyhdistyksen asettama työryhmä. Suomalainen Lääkäriseura Duodecim. <http://www.kaypahoito.fi>. (Viitattu 10.04.2018)

Honkasilta, J. & Vehkakoski, T. (2017). Autenttisuutta lääkitsemässä vai lääkitsemällä? Adhd-lääkitykselle annetut merkitykset nuorten identiteettien muokkaajana. *Nuorisotutkimus*, 35(4), 21–34.

Hinshaw, S. P., Scheffler, R. M., (2014). *The ADHD Explosion: Myths, Medication, Money, and Today's Push for Performance*. Oxford University Press, Oxford.

Levy, Neil (2011). Enhancing authenticity. *Journal of Applied Philosophy* 28(3), 308–318.